

Н. В. Кукуруза

**ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА В ЛІТЕРАТУРНІЙ
КОМПОЗИЦІЇ: СУЧАСНІ ЖАНРОВІ ВИРІШЕННЯ**

У статті вперше проаналізовано життя і творчість Т. Шевченка в жанрі літературної композиції на прикладі сучасних мистецьких здобутків видатних українських акторів і театральних колективів.

Ключові слова: Тарас Шевченко, літературна композиція, жанрові вирішення, акторське виконання.

Н. В. Кукуруза

**ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО Т. ШЕВЧЕНКО В ЛИТЕРАТУРНОЙ
КОМПОЗИЦИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ЖАНРОВЫЕ РЕШЕНИЯ**

В статье впервые представлен анализ жизни и творчества Т. Шевченко в жанре литературной композиции на примере современных художественных решений величайших украинских актёров и театральных коллективов.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, литературная композиция, жанровые решения, актерское исполнение.

N. V. Kukuруза

**LIFE AND ART OF T. SHEVCHENKO ARE IN LITERARY
COMPOSITION: MODERN GENRE DECISIONS**

In the article the analysis of life and art of Shevchenko is first presented in the genre of literary composition on the example of modern artistic decisions of the greatest Ukrainian actors and theatrical collectives.

Keywords: Taras Shevchenko, literary composition, genre decisions, actor implementation.

Жанр літературної композиції – унікальне явище, що виникло на межі мистецтва художнього слова і театру. Він існує на перетині як теоретичних аспектів мистецтвознавства, культурології, театрознавства, літературознавства, так і практичних, пов'язаних із специфікою «створення» і втілення на сцені.

Актуальність дослідження життя і творчості Т. Шевченка в жанрі літературної композиції на прикладі сучасних мистецьких практик зумовлена тим, що, по-перше, соціокультурні процеси кінця ХХ – початку ХХІ ст. зумовили руйнування традиційної ієрархії жанрів та трансформацію жанру мистецтва художнього слова; по-друге, потребує аналізу втілення Шевченкового слова у творчості як окремих митців, так і театральних колективів.

Мета статті – розкрити нове бачення постаті Т. Шевченка в культурно-мистецькому просторі та сучасне трактування життя і творчості Кобзаря сценічними засобами.

Сьогодні життя і творчість Великого Кобзаря набуває найрізноманітніших трактувань, зокрема у практиках професійних митців, театрів-студій, що експериментують з недраматургічним матеріалом, окремих театральних постановках та мистецьких проектах. Як зазначає режисер С. Проскурня, існує «дуже багато різних Шевченків: адміністративний Шевченко, шкільний Шевченко, модерний Шевченко, космічний Шевченко, богорівний Шевченко...» [1].

Жанр літературної композиції представлений сьогодні як традиційними жанровими моделями, так і постмодерністськими.

Умовно можемо виділити наступні види komponування літературної першооснови композицій:

– створені безпосередньо за творами самого Шевченка («Євангеліє від Тараса», «Думи» Б. Козака, «Дума Кобзарєва» А. Паламаренка);

– поєднані з різножанровими видами недраматургічного матеріалу, присвячені його творчості й біографії (поезія Т. Шевченка, інших поетів, художня проза, публіцистика, архівні матеріали, мемуари, листи, публікації шевченкознавців) (І. Бернадський «Шевченко, якого ми не знаємо»);

– поетичні композиції за творами різних авторів, присвячені постаті Шевченка («Шевченкові думи» М. Булата);

– монтаж єдиного твору Т. Шевченка засобом виключення окремих шматків, визначених автором-виконавцем (широко застосовується читцями-аматорами);

Сценічне втілення композицій на літературній естраді також можемо розмежувати на:

– класичне художнє виконання (читання), як варіант – у поєднанні з музичним супроводом;

– художнє виконання у поєднанні з театральними засобами виразності (пластика, мізансценування; музичне і світлове оформлення; реквізит, костюм);

Окремо можемо говорити про:

– жанр моновистави («Наймичка» Л. Кушкової, «Гайдамаки» М. Мельника, «Сон. Комедія» театру «У кошику» І. Волицької);

– мистецькі проекти (спільний проект театральної майстерні «Vinograd-playing-tovn» (Харків) з «Новим театром» Прилуки) «KOBZAR plays WWWevchen.come.today» (реж. І. Кобзар), дійство «Страсті за Тарасом» реж. В. Вовкуна, композитора Є. Станковича);

– театральні постановки («Катерина» реж. Б. Ревкевича в Національному академічному українському драматичному театрі імені Марії Заньковецької);

– конкурси читців, де виконання поезії Шевченка починає відходити від традиційного, набуваючи різноманітних ознак візуалізації.

Зауважимо, що літературні першоджерела композицій слугують об'єктом для власних міркувань, власного висловлювання. Тому майстри жанру літературної композиції тісно пов'язали свою творчість з генієм Шевченка не лише заради сценічного втілення його творів, а й заради вивчення та осмислення його постаті.

Кожна епоха творила свій образ Шевченка, відповідно, кожен митець шукав «свого» Шевченка. За тоталітарної доби «майже щороку перевидавали канонізованого поета величезними накладками, ретельно прополюючи спадок генія, вишукуючи в ньому крамольні рядки, прибираючи двозначності й додаючи свої тлумачення до того, що прибрати було неможливо» [2, с. 164].

Отож, до певної частини творчої спадщини поета якщо і був доступ, то вона не могла стати джерелом створення літературної першооснови і мати сценічне втілення. Радянська ідеологія підтримувала лише громадянську, революційну спрямованість у трактуванні творів Кобзаря, яку потім вигідно висвітлювала в засобах масової інформації.

Особливе місце у творчості майстра художнього слова, народного артиста України, Героя України, лауреата Шевченківської премії А. Паламаренка займає його біль, його велика любов – Шевченкіана. Тонко відчуваючи раниму душу поета, він створив неповторні самобутні сценічні полотна: композицію «Дума Кобзарєва», «Сон», до яких залучає спів кобзаря, музичний супровід. А програма за поемою «Гайдамаки», створена за участю постановників – народних артистів України Івана Гамкала і Володимира Лукашева, державного естрадно-симфонічного оркестру України, вважається фахівцями і слухачами видатною подією в мистецькому житті наприкінці ХХ ст. [3].

Паламаренко стверджує, що працюватиме з Кобзарем доти, доки живе, бо піднімається до нього весь час. Тільки недавно, вважає великий актор-читець, він знайшов правильний, логічний наголос у «Заповіті»: «Раніше, не заглиблюючись, інтуїтивно робив наголос на слово „кров”. А тепер думаю: а чого „кров”, а не „ворожу”? Я завжди намагаюся віднайти основне слово, а вже тоді додати емоційні відтінки. А коли робив наголос на „ворожууу”, то подумав: а хто ж нам заважає будувати Вкраїну? Воріженьки? Вони ж і видимі і невидимі...» [4].

Непересічна постать на культурно-мистецькому обрії України – народний артист України Святослав Максимчук (Львівський національний академічний український драматичний театр ім. М. Заньковецької), автор та виконавець чисельних літературних композицій за творами Шевченка. Актор каже: «Якщо говорити масштабно, то найбільше мені допомагали – і у творчості, і в житті – Шевченко та Франко. Хто з них перший, хто другий, не берусь визначати, бо Шевченко – будить, а Франко – вчить...» [5].

Проаналізуємо творчість відомих театральних акторів, що також працюють у жанрі літературної композиції на шевченківську тематику.

За поетично-музичну композицію «Посланіє...» звання Шевченківського лауреата удостоїли Народного артиста України Богдана Козака (Львівський національний академічний український драматичний театр ім. М. Заньковецької). Це далеко не перша творча робота актора-інтелектуала. Свого часу він створив телевізійну Шевченкіану: «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Великий льох».

У Б. Козака також свій шлях до створення літературної першооснови: «Я ніколи не читав «Садок вишневий коло хати» чи «Мені тринадцятий минало». Але під час створення композиції мені забракло цієї теми. І виявилось, що це, може, один із найкращих моментів поетично-музичної композиції. Готуючи її, відкрив для себе щось неймовірно цікаве. У шкільній хрестоматії, за якою ми з ровесниками вчилися, вірш «Мені тринадцятий минало» закінчується рядками: «І ми, жартуючи, погнали / Чужі ягнята до води».

Беремо академічне видання, а там:

*Бридня!.. а й досі, як згадаю,
То серце плаче та болить,
Чому господь не дав дожить
Малого віку у тім раю.
Умер би, орючи на ниві,
Нічого б на світі не знав.
Не був би в світі юродивим,
Людей і бога не прокляв!*

Цих рядків ніколи не було в хрестоматії. Отак постійно виявляю речі, які потребують осмислення» [6].

В репертуарі народної артистки України Лідії Кушкової (Дніпропетровськ, академічний музично-драматичний театр ім. Т. Шевченка) окреме місце посідає моновистава за поемою «Наймичка», в якій застосувався видовищно-

театральний принцип художнього виконання твору. Серед моновистав актриси також поема «Тополя».

В репертуарній афіші Лауреата Національної премії України імені Т. Шевченка Михайла Мельника (Дніпропетровськ, монотеатр «Крик») значиться вистава «Гайдамаки» за поемою Шевченка.

Як приклад неординарного підходу до komponування літературної першооснови композиції про великого Кобзаря, назвемо «Шевченкові думи» Миколи Булата (Тернопіль, театр одного актора «Бродячий кіт»), де з поезії Шевченка він використовує лише рефрен однойменного вірша, а про самого Шевченка говорить словами поезій І. Гнатюка, Олександра Олеся, Ю. Рибчинського, В. Симоненка.

З творами Шевченка також експериментують театри, що працюють як унікальні методологічні центри.

«Театр у кошику» при Національному центрі театрального мистецтва імені Леся Курбаса давно займає елітарну нішу в культурному просторі України і веде пошук на стикові модерністських та постмодерністських естетичних засад, проводить дослідження у сфері театального знаку, символу, метафори, вибудовує власні, самобутні засоби сценічної виразності та експресії. У репертуарі театру – моновистава «Сон. Комедія», задекларована як «прощання з однобоким заштампованим Шевченком». В її основі – поема Т. Шевченка «Сон», що поєднала в собі риси політичної сатири і містерійного дійства. Це поетично-філософська рефлексія над історичною долею України, а разом з тим – унікальне слово в культурному контексті першої половини ХІХ ст., де пересікалися і Гоголь, і Пушкін, і Міцкевич. «Ліричний герой Шевченка уві сні летить над землею, і йому відкриваються химерні образи: три ворони, що символізують злі сили українського, російського і польського народів; ідилія української природи і псевдонаціональний вияв почуттів; воєнщина і солдатська муштра; Петербург з царем і царицею, із самодурами-чиновниками й імперськими пам'ятниками. Фантасмагорія видінь і візій, образів, поданих у пародійному, саркастичному, гротесковому вияві, посилює трагізм української

історії» [7]. Зауважимо, що ця вистава отримала відзнаку за кращу жіночу роль на Міжнародному фестивалі моновистав у Москві (2004).

Шевченкіана стала невід'ємною частиною творчості митців української діаспори.

На сучасному етапі вона має яскравих представників серед театральних митців, що проживають зокрема у США і не полишають займатися мистецтвом художнього слова на театральних підмостках і літературній естраді. Позитивним є той факт, що українське слово в жанрі літературної композиції піддається експериментові в зоні театру (В. Ткач), а це цілком відповідає духові часу. 1990-го, із кількох випадкових зустрічей, розмов та репетицій народилася перша вистава мистецької групи «Яра» «Світло зі Сходу», де у самому серці Нью-Йорка молоді американські актори читали поезії Шевченка і Тичини [8].

З 90-х років ХХ ст. живе в Канаді український актор Григорій Гладій. Вкрай рідко, залежно від запиту, він звертається до жанру літературної композиції. Канадський часопис «Зустріч» зазначає: «Надовго запам'ятеється присутнім поема Т. Шевченка «До Основ'яненка». Її читав Григорій Гладій. Це був один з найзахоплюючіших моментів свята. Декламація Гладія супроводжувалась віртуозною грою скрипаля Івана Завади» [9].

Сучасну тематику жанру літературної композиції розширила нова хвиля батьків-заробітчан. Постановник Нью-Йоркської театральної прем'єри «Там матір добрую мою...» Іван Бернадський (колишній актор Львівського національного академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької) розмірковує про українську жінку шевченківських часів і сьогодення, про святе ім'я Матері, про вимушені розлучення матерів і дітей і про те, якою є сучасна імміграція – вимушена чи вільна. Ця вистава – розмова з Америкою, з сучасною Україною, можновладці якої змусили матерів поневіряться світами, розмова з Тарасом Шевченком, котрий залишається актуальним на всі часи. Сценарист, постановник, народний артист України, актор І. Бернадський зауважив: «Якщо хоч одна мати, що сиділа в залі, повернеться додому, то це буде велика моя заслуга, як режисера. А ті матері,

які затрималися так довго, мали би задуматися над тим, що лишати на так довго своїх дітей не можна...» [10].

Сьогодні драматичному театрові-студії І. Бернадського понад десять років. У репертуарі колективу поетичні вистави за творами Т. Шевченка, до яких він залучає численне коло виконавців-аматорів, а також моновистава «Шевченко, якого ми не знаємо». За основу для драматургії митець взяв невідому післярадянській інтелігенції (а, отже, і всій четвертій хвилі заробітчач в Америці) нестандартну книгу визначного шевченкознавця Павла Зайцева. Його монографія «Життя Тараса Шевченка» – детальна, досліджена крок за кроком, день за днем та вивірена в архівах розповідь про шлях Шевченка від народження і до смерті. Актор відмовився від театральних жестів-гри і музичного оформлення. Інтелектуально-емоційний вплив підсилює лаконічна сценографія, центром якої є виняткової краси антикварне крісло, перекинута малиною крайкою. Воно символізує те саме крісло, в яке після Шевченка так ніхто і не зміг потрапити. І на сцені воно лишається незайманим... [11].

Повертаючись до культурологічного простору України, слід відзначити одну з яскравих театральних постановок у Національному академічному українському драматичному театрі імені Марії Заньковецької «Катерина». Режисер Б. Ревкевич зазначає: «Шевченко – містик, який існує на ментальному рівні. Коли я працював над постановкою, вразило, що він спілкується наодинці і безпосередньо через Бога. Тарас Григорович пронизаний самотністю, тому всю свою сповідь виливав на папір. Мене у ньому цікавить перед усім його актуальність сьогодні. Шевченко працював з душею, промовляв через душу. Душа – це сутність, вона не змінюється... „Катерина” – це узагальнення того, що доля жінки – це віддзеркалення долі нашої держави, така собі сумна паралель. Якщо уважно простежити за його твором, все пронизане словами: „люди серця не побачать, скажуть ледащо”, „люди не простять”, „свої люди, як чужії” тощо – все це слова, які вказують про нашу ментальність. Біда у нас самих, адже лише ми господарі свого дому, і доки ми в ньому не наведемо ладу, доти не будемо мати спокою» [12].

Образ Катерини на сцені творять шість русалок. Кожна розповідає свою історію і кожна на певному етапі цієї розповіді стає головною дійовою особою: від Катерини, що кохає – до Катерини, що божеволіє і топиться. Пластичне рішення вистави диктує гіперболізований вінок. Крім того, він виступає, як метафорична дійова постать: вінок, немовля, дороги, петля на шії.

Звернімося до творчості театральної студії «Vinoga-playing-tovn» (Харків), що сьогодні належить до «харківського культурного простору». Шевченкова поезія у репертуарі колективу займає одне з чільних місць. Керівник студії актриса Ірина Кобзар перш за все не випадково означила постать Кобзаря в тлумаченні слова «вінора»: «Я знала, що в назві мусить бути звук «Р», бо зараз цей звук... є ПРОРИВНИМ, має таку силу і потугу, що проходить крізь час і простір – ХРИСТОС, ВІРА, КОБЗАР, УКРАЇНА. От і почула передачу про джерело води, яке витискається із глибин при тектонічних зсувах і приносить на поверхню інформацію про світи, які були до того і зникли чи пішли вже на нижчий шар ментальності, підгрунття, опори... Бо ж УКРАЇНСТВО як система, як цивілізація за роки радянської влади було знищено. В Харкові жахливо – голодомори, війни, репресії, утиски – все це заткнуло основні ознаки українства так глибоко, вирило такі ями, такі урвища в історії, культурі, ментальності українців тут на сході, що це все треба було... пробуджувати, нагадувати, наповнювати, кидати зерна... у який завгодно ґрунт, сподіваючись, що хоч щось зійде» [13]. Перша вистава студії тому й називалася називалася «Пологи пам'яті». Звучали поезії Шевченка, Лесі Українки і Сковороди, як саме представника Харківської землі.

Не менш знакова творча робота «Вінори», яка згодом перейшла в спільний проект з Новим театром (м. Прилуки), – поетична вистава «KOBZAR plays WWWevchen.come.today». Це сучасний погляд молоді на творчість Т. Шевченка.

Шевченкове слово дедалі більше піддається візуалізації при сценічному втіленні, про що свідчать конкурси читців останніх років. Відбувається відхід від художнього читання, починає переважати метод акторського виконання літературного матеріалу. Представлений артистами Харківського театру

«Постскрипtum» Катериною Бакай і Максимом Ведзеньовим (актори завоювали Гран-прі V Всеукраїнського конкурсу читців імені Р. О. Черкашина) уривок з вистави «І мертвим, і живим...» (реж. – С. Пасічник) за творами Т. Шевченка вражав новим поглядом на вже звичну читецьку інтерпретацію творів Кобзаря: тексти через фізичну дію (намагання вирватись з пут ланцюга), костюми виконавців і т. ін.

Ще один яскравий мистецький проект – втілення Шевченкового слова в поєднанні з музикою, співом, хореографією: дійство (форма жанру) «Страсті за Тарасом», де семантика Шевченкової поезії органічно поєднується з музикою Євгена Станковича у єдине одкровення. У лібрето заслуженого діяча мистецтв України Василя Вовкуна (режисер-постановник) «Страстей...» використані тексти Тараса Григоровича, де розкривається драма дегуманізації суспільного життя, розпаду традиційних ідеалів та цінностей. У центрі сценічного дійства – особистість, позбавлена переживання самої себе та гармонійного світовідношення. У цьому конфлікті актуалізується і набуває найвищого сенсу людського буття шевченкова максима «Боріться – поборете!» як єдиний шлях до визволення [14]. Твір прозвучав у виконанні: капели «Думка» (художній керівник та головний диригент Євген Савчук), солісти – Олександр Бойко та Анатолій Погрібний, Національний симфонічний оркестр України (диригент Володимир Сіренко), текст читав заслужений артист України Євген Нищук.

За словами В. Вовкуна, «меседж звучить: боріться і поборете, і потім оркестр зупиняється і звучить „садок вишневий коло хати”. І коли ми кажемо про те, що ми всі мріємо про цей садок, садок цей може бути, коли ми переможемо себе – безкультуріє, аморальності» [15].

Велика перевага творчості Шевченка у мистецтві літературної композиції полягає в тому, що перш ніж винести Шевченкове слово на широкий загал, автор проходить свій «шлях на Голгофу» в пізнанні Шевченкової суті. Проходить шлях до «свого» Шевченка через очищення, осмислення, переосмислення. І аж тоді постає перед глядачем. Цей творчий процес

нескінченний, адже Великий Кобзар завжди випереджав свій час. Його сила в тому, що його Слово – на всі часи.

Посилання

1. Славінська І. Сергій Проскурня: Шевченко проти Шевченка / Ірина Славінська // «Українська правда. Життя», 17.02.2014 // Електронний ресурс. – Режим доступу:

<http://life.pravda.com.ua/person/2014/02/17/152667/>

2. Євграфова А.О. Українська духовна ідея як українське духовне начало / А.О. Євграфова, О.Г. Ткаченко // Вісник СумДУ. Серія “Філологія”. – № 1. – 2008 // Електронний ресурс. – Режим доступу:

[http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:4sklYmHCgFsJ:visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2008/1\(112\)/30_Lis.pdf+%D0%97%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%9A%D0%BE%D0%B1%D0%B7%D0%B0%D1%80+\(%D0%9C+%D0%97%D1%83%D0%B1%D0%BA%D0%BE%D0%B2\)&cd=12&hl=uk&ct=clnk&gl=ua](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:4sklYmHCgFsJ:visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2008/1(112)/30_Lis.pdf+%D0%97%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%9A%D0%BE%D0%B1%D0%B7%D0%B0%D1%80+(%D0%9C+%D0%97%D1%83%D0%B1%D0%BA%D0%BE%D0%B2)&cd=12&hl=uk&ct=clnk&gl=ua)

3. Анатолій Паламаренко // Електронний ресурс. – Режим доступу:

<http://www.filarmonia.com.ua/239>

4. Константинова К. Один у «Слові» – воїн. Анатолій Паламаренко: «...і що ж то таке з нашою Україною?» / Катерина Константинова // Дзеркало тижня. – № 24. – 27 червня – 3 липня 2009 р.

5. Зьобро О. Святослав Максимчук: «Шевченко будить, а Франко вчить» / Оксана Зьобро // Високий замок, 23.12.2011.

6. Худицький В. Актор Богдан Козак: «Секретар ЦК колись викреслював у Шевченка «ляхи» — і писав «пани» / Василь Худицький // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.zankovetska.com.ua/interview/725.htm>

7. Національний центр театрального мистецтва імені Леся Курбаса. Театр «У кошику» // Електронний ресурс. – Режим доступу:

http://tuk.lviv.ua/?page_id=45

8. Сліпченко К. Гортаючи сторінки театру / Катерина Сліпченко // Четвер, 10 липня 2008, №28 (679).

9. Шевченківський концерт у Монреалі, 10 березня 2003 р. // Електронний ресурс. – Режим доступу :

http://www.zustrich.quebec-ukraine.com/news03_1.htm

10. Корсун Л. Бернадський І.: «Я не засуджую матерів-заробітчан, я їм співчуваю» / Лідія Корсун // «Час і події», 03.13.2008 // Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.chasipodii.net/article/2749/>.

11. Корсун Л. Велич Шевченка в геніальній інтерпритації Івана Бернацького / Лідія Корсун // «Час і події», 04.02.2009 // Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.chasipodii.net/article/4544/>

12. Галканова О. Катерина. Тарас Шевченко / Олеся Галканова // Електронний ресурс. – Режим доступу :

http://www.zankovetska.com.ua/repertoire/small_stage/kateryna.html

13. Архів Н.В. Кукурузи. Інтерв'ю з І. Кобзар.

14. Поліщук Т. Національна опера вшанує Кобзаря світовою прем'єрою «Страстей за Тарасом» Станковича / Тетяна Поліщук // «День», 07.03.2013 // Електронний ресурс. – Режим доступу :

<http://www.day.kiev.ua/uk/news/070313-nacionalna-opera-vshanuie-kobzarya-svitovoyu-premieroyu-strastey-za-tarasom-stankovicha>

15. Казакова О. В Национальной опере показали премьеру спектакля «Страсти по Тарасу» / Олександра Казакова, Сергій Ведмідь // Електронний ресурс. – Режим доступу :

<http://podrobnosti.ua/podrobnosti/2013/03/11/892710.html>

Кукуруза Надія Вікторівна. Доцент кафедри театального і хореографічного мистецтва Інституту мистецтв ВДНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», заслужений працівник культури України

**Стаття «Життя і творчість Т. Шевченка в літературній композиції:
сучасні жанрові вирішення»**